

մահու եղև ինձ պատճառ չմնալոյ աստ: Ուստի յ30 օգոստոսի զկնի ճաշին մա. տուցանելով սոցա զիմ լիարերան օրհնութիւն զիմեցի ի Պէլք գիւղն, որ է սարի ոտն շինած հինգ վերստ հեռի այս զիւղից:

(Մնացորդն է յաւերդ մահելու:)

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Մեր ժողովուրդէն ԿԵԼՆՔԻ ՏԵՐԲԵՐԸ, նոցա ընդհանուր-նի-նները և ընդհանուր-այլազգի հասարակական-հայեցողութիւնը (Ելեքահար Պետցօլդի և Երգող-Հասարակական-հայն). ապա մի համառօտ խորհրդածո-նի-ն միւս զարգացելու և մի-նիւն միջոց վերայ:

Մեր կարգացող հասարակութեան մեծ մասը, մանաւանդ մեր ուսումնական դասը, եթէ այս բառը անտեղի չեմ գործածեր, Հայերի ժողովրդական կեանքի հետ զրեթէ ծանօթ չէ: Մի կողմանէ, այս մրտաձուլքը դրդեց ինձ գրել այս յօդուածը, միւս կողմանէ, հետաքրքիր երևաց ինձ յիշեալ երկու Եւրոպացի յայտնի ուսումնականների Հայերի կեանքի վերայ արած զիտողութիւնների հետ ծանօթացնել մեր հասարակութիւնը:

Հայերի բարոյական կեանքը, նոցա ընտանեկան յարաբերութիւնները ճանաչող Եւրոպացի ճանապարհորդները զրեթէ միևնոյն խորհրդածութիւնները և նկատո-

ղութիւնները կանեն: Մանաւանդ մինկատողութեան մէջ բոլորովին կհամաձայնին միմեանց հետ: Նոքա կը պնդեն որ Հայերը իրանց կեանքով ու վիճակով Հրէից նման են: Նոցա նման հին ժողովուրդ, նոցա նման սփռուած երկրիս ամեն ուղղութեամբ, նոցա նման կրօնի պատճառաւ հալածանքներ կրած, նոցա նման արծաթասէր: (Նրանի՜ թէ նոցա նման արծաթակալ ևս լինէին): Եւ իրաւ՝ ինչ հանգամանքների մէջ Հայերը կապրին և ինչ միջոցներով նոքա իրանց կեանքը իրեւ հպատակ ժողովուրդ կապահովացնեն՝ (վաճառականութեամբ) նման են Հրէից: Իայց Հայերը իրանց բարոյական կեանքի ուղղութեամբ ըստ իմ՝ այնքան կը տարբերին Հրէաներից, որքան իրանց միւս հարեան ազգերից: Եյնու ամենայնիւ այս խնդիրը վիճաբանելու շատ ընդունակ համարելով, մի կողմը կը թողնեմ այն ապացոյցի կարօտ խօսքերով բաւականանալով, և կաշխատեմ այժմ շատ տեղ բառ առ բառ գրել յիշեալ ճանապարհորդների արած զիտողութիւնները Հայերի կեանքի վերայ:

Պերմանացի զիտնական երկրագործ Եղէքսանդր Պետցօլդը, Հայաստան պտուղ ուսումնական ճանապարհորդներից ամենանորը, այսպէս կը գրէ Հայերի վերայ*):

(*) Եյս զիտնականը Ռուսահայաստանն է ճանապարհորդել Եյն գիրքը՝ որից ես հետեւեալ նկատողութիւնները կը քաղեմ, և որ Պովկասեան ճանգնի ընապատմական, ժողովրդական տնտեսութեան և ժողովրդների բարքի և սովորութիւնների նկարագրութեան բովանդակութեամբ բաւականին հետաքրքիր է, կանուանի Տէր Կոնստանտինով Երկու հատորի բաժանած: Եյս գիրքը 1868 թուականին է լոյս տեսել:

«Յայտնի է որ Հայերը ամենահին քաղաքակիրթ ազգերին կը պատկանին, որոնց պատմութիւնը մինչև մարդկային ցեղի զիցարանական հին դարը կը հասնէ: Առաջ մի զօրաւոր ազգ, քաղաքականապէս ուրիշ ազգերի վեճակը վճռող, այսօր նա իր քաղաքական բոլոր անկախութիւնները կոցրել է: , Սորանից յետոյ Ա. Պետցօլդը Հայերի և Հրէաների մէջ մեծ նմանութիւն գտնելով, որ առանց ապացոյցի է թողել (բաւականալով միայն աշխարհի ամեն կողմի վերայ ցրուած լինելը և իրանց բուն հայրենիքի մէջ սակաւութիւ և օտարների հետ խառն բնակելը յիշելով), ապա Հայերի բնական կազմութեան վերայ մի քանի խօսք կը գրէ, նոցա գեղեցիկ ու գեղակազմ ժողովուրդների կարգը դասելով: — Հայերի մտաւոր ու բարոյական յատկութիւնների վերայ հետեւեալ կերպով կը գրէ: , Մտաւոր ձրքի կողմանէ, ոչ մինը Պովկասի ժողովուրդներից Հայերից չեն գերազանցել: Հայը հանդարտ, բաց և ուրախ բնաւորութիւն ունէ. և չը նայեցեալ նորա բոլոր ազիտութեանը, այնու ամենայնիւ առաւել մեծ հանճարի և առաւել սուր հասկացողութեան տէր է՝ քան թէ իր Վ. Բրացի և Թաթար գրացիները: Ասա առաւել աշխատասէր է և գործունեայ՝ քան թէ Վ. Բրացին*): և չը նայեցեալ նորա բնութեան մեծ ընդունակութեանը, դիւրակոբութեանը կամ կակղութեանը, նա խիստ

(*) 2է՝ ասկ և քան թէ Թաթարները. որովհետեւ մի ուրիշ տեղ (Բ. հատոր, երես 116 — 117) կը պնդէ՝ որ Թաթարները Պովկասի յառաջադիմութեան և լուսաւորութեան մէջ առաւել մեծ դեր են խաղալու, առաւել ընդունակ Պովկասի միւս ցեղերից շատ զարգանալու: Ի՞նչ հիմքով կը

յաճառութեամբ իր նախնեաց վարքը և սովորութիւնը կը պահէ: Հայը կը գերազանցի նմանապէս հիւրասիրութեամբ և շատ զարգացած նահապետական ընտանեկան կեանքով: , Սորանից յետոյ կը կարծէ Պետցօլդը որ Հայերի զարգացած և հարուստ դասի մէջ հանճարաւորութեան բարձրագոյն աստիճանի նշան է՝ նոցա ձրգտումն դէպ ի հմտութիւն: Առանձնապէս կը սքանչանայ Հայի օտար լեզուներ դիւրաւ սովորելու ընդունակութեան վերայ, օրինակ բերելով մի Պօլսեցի Հայ երիտասարդ, որ իր հետ կը ճանապարհորդէր, և երկու շաբաթի մէջ՝ իւր Վերականութեան՝ Բառգրքի և ընթերցարանի օգնութեամբ Վերմաներէն լեզուի մէջ զարմանալի յառաջադիմութիւն ցոյց կը տար: «Աս հաւաստի եմ կ'ասէ Պետցօլդը, որ այն երիտասարդը մի ամսուայ մէջ ամեն Վերմաներէն խօսեցածը կը հասկանայ . . և մի քանի ամսուայ մէջ անշուշտ կատարեալ Վերմաներէն կ'իմանայ: , Մի երկու խօսք ևս Հայերի զննութեան ընդունակ լինելուն վերայ գրելով, կը կնքէ իր ընդհանուր կարծիքը Հայերի լաւ յատկութիւնների վերայ՝ յաւելացնելով թէ «կ'երեւայ որ բոլորովին յաջող կամ նպաստաւոր է: , (Պուզէ ասել ընդունակ և յառաջադիմութեան յոյս տուող ժողովուրդ է:) «Բայց, կը շարունակէ Վերմանացի գիտնականը, չը

պնդէ այս, ինչ անհասկանալի է. որովհետեւ առաւել իր կրաւորութեամբ և անասնապահութեամբ կը պարապին Թաթարները քան թէ միւս ժողովուրդները: Այս միակողմանի հայեցումը կ'երեւայ ինչ. Բաց ի այս Պետցօլդը ինքնիրան կընդիմախօսէ, առաջին Հատորի մէջ հայերին Պովկասի ամեն ժողովուրդներից ընդունակ ու հանճարաւոր ընդունելով:

պէտք է և ստուերները այս նկարած պատկերի առանց նկատողութեան թողնել: Պէտք է զանազանել Հայ դիւզականին՝ քաղաքարնակից: Այն ինչ առաջինը Հայի բնաւորութեան լաւ յատկութիւնները բաւականին մաքուր է պահպանել, երկրորդը շատ քիչ: Ափսոս, որ քաղաքարնակը Հայի բնաւորութեան մի քանի համբաւելու արժանի կողմերը ձեռքից ձգել է, նորա հասկացողութեան առաւել մեծ սրութիւնը նորան սառն ու հաշուօղ կ'անէ: Հայի դիւրակորութիւնը, ճարպիկութիւնը մի սողուն էութեան (անարգութեան)՝ կասկածաւորութեան և խարդախութեան կը փոխուի, աշխատասիրութիւնը և գործունէութիւնը կը հրապուրէ, նորան շահ կամ ստացուածք ձեռք բերել, ուր դիւրին է օրինաւոր շահի (գաղութի) սահմանից անցնել, որով շահը կամ ստացուածքը խաբէութիւն կը դառնայ: Արանով հասկանալի կը լինի այն վատ համբաւը, որ քաղաքարնակ Հայերը, այն ևս ոչ միայն Արմէնի մէջ՝ ստացել են:, Հայ վաճառականներին խաբէբայութեան օրինակ կը բերէ մի Անտօնցի վաճառականի անբաւականութիւնը՝ որին Արմէնի մետաքսավաճառութեան մէջ խաբել են: Այլ, միայն այս օրինակի վերայ հիմնուելով Հայ վաճառականներին խարդախ և անարգ տիտղոսներով կը պատուէ Պետցօղը, այն ժամանակը շատ ցաւալի չէ: Այսպէս խիստ չէ նկարագրեր Պատուի Հայերի շահասիրութիւնը. նորա կարծիքով՝ Հայերը յաջողութեամբ, հաստատութեամբ, իմաստութեամբ և ճարպիկութեամբ իրանց նպատակին են հասել յառաջացել: «Աւ այս նկատմամբ, ըստ նորա, Հայերը արեւելքի Հրէաներն են,

ամենից ատած և անարգած (°). այնուամենայնիւ ամենքն անհրաժեշտ,»:

Ե. Պետցօղը քանի մի խօսք ևս Հայոց հին կառավարութեան վերայ գրելով, կը յիշէ որ աւատական նուիրապետութիւնը Հայերի մէջ զարգացման չէ հասել ինչպէս Վրացիների: Հայերը սարուկներ չունէին, միշտ ազատ մարդիկ էին և մինչև այս ժամը մնացել են այսպէս: «Հայաստանի մէջ երբէք չըկար այնպիսի սահմանադրութիւն, որով ժողովուրդը Վրացիների նման մի որոշ՝ քաղաքական, մինը միւսին ստորադասօղ կարգերի կամ դասերի բաժանուած լինէր. Հայերի հին տէրութիւնը մի ուրիշ հիմքի վերայ էր կառուցած քանիք աւատական կարգի: Թէև Հայաստան վաղուց է դադարել իբրև տէրութիւն մնալ, և Հայերը զրէթէ երկրիս ամեն մասերի վերայ տիրուել, այնու ամենայնիւ այն հին տէրութեանական հիմքերը կենդանի են մնացել, այն է եկեղեցին և ընտանեկան կեանքը:»

«Ինչպէս յայտնի է արդէն մեր թուականի 59 դարին Հայերը բաժանուեցան Հռովմէական եկեղեցւոյ և այս հերձուածի հետևանքով մի առանձին եկեղեցի կազմեցին*» ա-

(*) Պ. Պետցօղը՝ միմիայն պապապաշտ և մեր եկեղեցւոյ թշնամի ոմանց հաղորդած սխալ տեղեկութեանց վերայ հիմնուելով՝ ի զուր կամի արատաւորել Հայաստանաց եկեղեցին՝ իբր թէ երբեմն հերձուածի մէջ անկեալ է, որ մեր եկեղեցւոյ համար սկսեալ ի հաստատութենէն ի ձեռն Առաքելոց՝ երբէք և երբէք այսպիսի մի բիծ կրպցներու առիթ պատահած չէ, և թէ միշտ ազատ մնացած է որեւիցէ օտար ազդեցութեանց և մոլորամիտ որոգայթներից փեսաներէն՝ միշտ պարզութեան հետեւելով և երբ տիեզերական նախնի ժողովք ընդունելով:

ռանձին գլխով՝ որ Պատրիարք (Վաթուղիկոս) կանուանի: Այս եկեղեցին, որ ինք իր մէջ հերձուածական շփմանէ և բաժանմանէ ազատ չըմնաց, այս եկեղեցին մի անհաւատալի յամառութեամբ մինչև այսօր պինդ պահեցին, և նա (եկեղեցին) է որ կտոր կտոր եղած Հայերը երկրիս ամեն մասերի մէջ հասարակաց կապով կը բռնէ, ամեն Հայի մէջ այն գաղափարը արթուն պահելով, որ թէև նա հեռու հեռաւորութեան մէջ, այնու ամենայնիւ Հայաստանի մէջ մի հայրենիք ունի, որի քաղաքական զօրութիւնը այժմ թէև հանգել է, բայց չը նայեցեալ սորան՝ յիշելով նորա առաջին պայծառութիւնը և հին մեծութիւնը՝ նորա համար թանկագին է: Բայց ճշմարտութիւնը խոստովանուելով՝ այս վերջին տողերը չափազանցութեամբ զրուած են և միայն Պետցօղի ոգևորութեան ծնունդ: Միթէ լապտերներով որոնելու չեն այնպիսի Հայ անհատներ՝ որոնք մեր երկրի եղած չեղած պայծառութիւնը զիտեն և որոնց համար մեր հայրենիքը թանկագին է: Վրաստանի Հայերից քանի քանի անգամ լսած եմ, որ չը զիտեն Հայաստան ո՞րն է, ի՞նչ բան է, որոնց Հայերէն բառերը օտար են: Չեմ յիշեր Եւրոպիոյ գաղթական Հայերը: Այսպիսիները ոչ թէ հազուա-

գիւտ են, այլ մեծ մասը մեր բազմութեան կը կազմեն:

Ե. Պետցօղի Հայերի և Հրէաների մէջ մի զուգահաւասար գծելով, վերոյիշեալ մտածմունքը՝ որ հեղինակի ոգևորութեան առանց աւելորդ ծէսերի և վարդապետութիւնների (որոնք յետոյ ծագեցան)՝ քրիստոնէութիւն ունէին և զրեթէ միեւնոյն եկեղեցին կը կազմէին: Դսկ եթէ ժամանակով մի քրիստոնեայ հասարակութիւն՝ կամ ճիշդ ասել՝ մի հասարակութեան հոգևորականութիւնը զանազան ծէսեր և վարդապետութիւններ յօրինէ և ստիպէ՝ որ իր ժողովուրդը ընդունէ նոցա իրրեւ պատգամ ի վերուստ իջեալ, և միւս քրիստոնեայ հասարակութիւնները անտարբեր մնան դէպի այն փոփոխութիւնները, շարունակեն պահել իրանց սկզբնական վարդապետութիւնները և աւանդութիւնները, չի նշանակի որ սոքա նորանից բաժանուեցան ու հերձուած կազմեցին: Այսպէս և Հայկական ու Հռովմէական եկեղեցիները: Առաւել ճիշդ էր ասել Հռովմէական եկեղեցին Հայերի եկեղեցուց բաժանուեց ու հերձուած կազմեց, քան թէ ընդհակառակը: Հայերի եկեղեցին ինչպէս կազմուել է իւր լուսաւորիչների ձեռքով՝ կը շարունակէ մինչև այսօր այնպէս, և ամեն խորհօղն՝ Հայի ներկայ վիճակը ծնունդ անուանեցի, նմանապէս Հրէաներին յատուկ համարելով. միայն մի զանազանութիւն կը գտնէ այս երկու ժողովուրդների մէջ: «Հայերը՝ կասէ՛ Լեւոնիսի Վահակալ Պատրիարքի (Վաթուղիկոս) մէջ կենդանի և տեսանելի նշան ունին, որի շուրջը իրրեւ մի համապատկան ժողովուրդ, թէև լոկ գաղափա-

Նաև մեր եկեղեցին արդէն անդրանիկ ծագումը ընդունելով ի քրիստոնէ՝ ուրեմն օտար կամ այլ եկեղեցւոյ իրաւասութեան և իշխանութեան ներքեւ ենթարկուած չէր, ուստի և հարկ չըկար ուրիշ եկեղեցիէն իրրեւ հերձուած բաժանուելու: Այս եղած է բաժանումն մեր մէջ, որ մի փոքր մաս հերձուած և մոլորուած է ի մերս. եկեղեցւոյ օտար որոգայթից մէջ խարկանօք զորուելով . . .

րով և մտքով ժողովուրդը կարող են, որից շնորհիվ զուրկ են: Այս իդէալական (գաղափարական կամ մտացածին) միութեան*) կամ համապատկանութեան զգացմունքը շատ բարձր գնահատութեան արժանի է: Այս զգացմունքը երեւոյթների մի խումբ յառաջ կը բերէ, որոնց մի բաւարար մեկնութիւն տալ չէ կարելի. եթէ մարդ այս բոլորն (զգացմունքը) ուշադրութեան տակ չը ձգէ, օրինակի համար՝ այն փոխադարձ մտերմութիւնը՝ որ բոլորովին օտար և կեանքի մէջ այլևայլ տեղ բռնող շայերը իսկոյն միմեանց ցոյց կը տան երբ օտար աշխարհի մէջ իրարու կը հանդիպին, այն փոխադարձ օգնութիւնը, որ մի շայ միւսից դիւրաւ ստանալ կարող է եւն: Այս հայրենակից գանձերուն լոկ ուրախութիւնը չէ՝ կամ մարդասիրութիւնը՝ որ մէկին կը դրդէ միւսին նեցուկ լինիլ. այս զգացմունքը սորանից առաւել է, որ այսպիսի դէպքերին ինչպէս շնորհների մէջ, նոյնպէս և շայերի, միայն սոցա մեջ առաւել կենդանութեամբ և եռանդով կերևայ:

Ինչ որ շայերի երկրորդ հիմնական սիւնին կը վերաբերէ—ընտանեկան կեան-

(*) Զանազոյի համար՝ նորա ազգային դոյութիւնը ցանկացողի համար՝ սուրբ պարտք պէտք է լինի նորան պահպանել այնպէս: Նորան անհատարիմ մնալ կնշանակէ ազգութիւնը զոհել: Նա ազգային եկեղեցի է և ցանկանք որ մնայ այնպէս՝ չը մոռանալով այնու ամենայնիւ օտարոտի ծէսերից՝ տգէտ հոգեւորականներէ ներս բերած նախապաշարմական սոփորութիւններից նորան մաքրել, որ մտաւոր զարգացման խոչընդոտն չը լինի: Եւ այս եկեղեցւոյ մաքրութեան ու ճշմարտութեան պաշտպանութիւն է և ոչ նորաձեւութիւն կամ վերանորոգութիւն:

քին՝ նա իր առանձնացած պարզ նահապետական ձեւ բոլորովին անփոփոխ պահպանել է, և ես Անդրա-Պովկասեան ճանապարհորդութեանս ժամանակ, շայերի բարբ ու կեանքի եղանակը նկատելիս՝ անթիւ անգամ շատ կենդանի կերպով յիշել եմ այն նահապետական կեանքը՝ որ Աստուածաշնչի հին կտակարանի մէջ կը նկարագրուի: Իմ մտքից անգամ չի անցներ բացարձակ զովաբան լինել այսպիսի կեանքի. վասն զի նորա փաստկար ազդեցութիւնները ևս չեմ ուրանար: Բայց այնուամենայնիւ ինձ այս հիմնարկութեան մէջ առաւել լոյս քան թէ ստուեր կերևայ. և այն խորհրդածութիւնը միշտ ինձ կը շփոթէ, կը տրտմեցնէ՝ որ վերջապէս այս տեղ ևս այն ժամանակը կը հասնէ, ուր կտակարանական ընտանեկան կեանքը կանհետանայ, և այն ընտանեկան կեանքը՝ որ տեղ կը յաջորդէ՝ որ արդի քաղաքակիրթ ժողովրդների մէջ կը տեսնենք: Ինչ որ կամին թող ասեն սորա դէմ. բայց այսքան կը խոստովանի ինձ հետ շայերի ընտանեկան կեանքին ծանօթ անձը, որ նա այնպէս պարզ է ինչպէս սկզբնական և բընութեան օրէնքին համաձայն. այս պատճառաւ ևս ինչպէս մարմնաւոր նոյնպէս և հոգեւոր կողմից առողջ է, որ միևնոյն ապահովութեամբ մեր արդի քաղաքակիրթութեան ընտանեկան կեանքի համար պնդել չէ կարելի:

Իմ կարծիքս այս նկատողութիւնների վերայ յայտնելուց առաջ՝ թոյլ տուէք ինձ մի ուրիշ ուսումնականի շայերի վերայ արած դիտողութիւնները և խորհրդածութիւնները յառաջ բերել, որոնք վերոյգրեւաներից առաւել ուշադրութեան արժանի են:

Եռգուստ Հաքստհաուզին Վերմանացի հռչակաւոր ճանապարհորդը, որին Պետցորդը իր աշխատութեան մէջ յաճախ յարգանքով կը յիշէ՝ և որից օգուտ կ'քաղէ, 'Ներսէս Ա'ի կենդանութեան ժամանակը Հայաստան կը ճանապարհորդէր. և Հայերի բարոյական ու մտաւոր յատկութիւնների վերայ մեծ ուշադրութիւն դարձնելով՝ նոցա մէջ կապրէր և կուսանէր նոցա կեանքը:

«Հայաստան, կասէ Հաքստհաուզին, մարդկութեան սկզբնական պատմութեան աւանդութեան համար աշխարհի ամենահետաքրքիր երկրներից մէկն է: Հատ ժողովուրդների աւանդութիւնները ցոյց են տալի՝ որ այս տեղից են ազգերը՝ մանաւանդ Աւրոպական՝ դուրս քաշուել և իրանց պիտեան բնակութեան տեղերը բռնել: Պատմական ժամանակները այս երկիրը մի մեծ կնճիռ էր, և ազգերի ճանապարհ աշխարհի մեծամեծ տիրապետութիւնների համար: Ե.յս տեղ են մղել պատերազմները Եսիական աշխարհակալութեան, այս տեղ են ճակատել Եսորիք՝ Մեդաց, Մեդացիք՝ Պարսից, Պարսիկք Յունաց հետ: Ե.յս տեղ էր ճակատադէմն Հռովմայեցւոյ և Պարթևաց: Ե.յս տեղ ('Նեհալէտի մօտ) կը պատերազմէին Բաբելոնացիք, և արևելքի աշխարհակալութիւնը իրանց ձեռքը կառնէին, և դարձեալ այս տեղ վառուած ոտի կը կանգնէին ժողովուրդներ, որոնք Խալիփայութիւնը կը կործանէին: Աւրոպայ մինչև այս տեղ կը թափանձեր (Խաչակիրների ժամանակ): Ե.յս դռներով կը թափանձէին Մոնղոլները և Թաթարները, Չինգիս խանը և Թեմէրլանը (Ահմեդ)

Թեմէրլան): Ե.յս տեղ էր ճակատադէմն հերձուած Մահմետականութեան, Արուսեանների և Հէթանների, և նորադոյն ժամանակները Մահմետականութեան և Վերստոնէութեան, Ռուսաստանի, Պարսկաստանի և Թուրքաստանի,»:

Ի՞նչ դեր է ընկել ուրեմն այն ժողովուրդին, որին այս աշխարհաթաւորը հայրենիք է վիճակուել: Ե.յս ժողովուրդը՝ այս ամենահին ազգը՝ արեամբ պատուականագոյնը՝ հոգւով մեծաշնորհը՝ մարմնով գեղակազմը՝ ինչպէս սակաւ ազգեր, երբէք բաւական հզօր և բազմաթիւ չեն եղել, որ աշխարհակալութիւնը իր ձեռքն առնէր և պահպանէր. ընդհակառակը՝ քիչ ազգեր կան՝ որ հազար տարիներով այնպիսի ողբերգական բախտ ունեցած լինին, այնպիսի արիւնահեղ և ահռելի ճընշումն ու ստրկութիւն կրելու հարկադրուած լինին, ինչպէս Հայերը, և մեծաւ մասամբ այնպիսի ազգերից՝ որ մտաւոր և մարմնաւոր նկատմամբ իրանցից շատ ստոր կանգնած էին,»:

«Իայց կերևայ որ այս ժողովուրդը իր բախտի դարձակէտին վերայ է կանգնած: 'Նորա հայրենիքի մէջ ստրկութիւնը վերացել է, կրկին շունչ կը քաշէ, և արդէն կարելի է նկատել մտաւոր շարժողութիւնը: 'Նորա մէջ անժխտելի ձգտումն է զարթել, Աւրոպիոյ մտաւոր մշակութիւնը իրեն սեփականել:

«Իայց մի փոքր մասը այս ժողովուրդի իր հայրենիքի մէջ կը բնակի, այնինչ առաւել մեծ մասը բոլոր Եսիայ, Աւրոպիոյ մեծ մասերը և Ամերիկայ է տարածուել, և չը նայեցեալ այսպէս ցրուած լինելուն՝ ամենքը հայրենիքի հետ սերտ և պինդ կա-

պուլած են: Առքա այնտեղ ոչ միայն իրանց ազգային միութեան կեդրոնն ունին, այլ և կրօնական: Այս կեդրոնը, Էջմիածնի Պատրիարքարանը (Վեհաբան, Վաթուղիկոսարան)՝ մի ճշմարիտ մոզիչ ոյժով կապուի ամենի վերայ: Հայերը ամենախորին հաւատարմութեամբ և անխախտ պահեցին իրանց հայրենիքը, իրանց լեզուն, իրանց բարքը, Վերիտոնեութիւնը և նորա ազգային ու եկեղեցական կերպաւորութիւնը:

«Աթէ Ռուսաստան իր տիեզերապատմական առաքելութիւնը (միսիօն) ուղիղ ըմբռնէ, այն ժամանակընա հայերին այն կը շնորհէ, դէպ ի որ երկար ժամանակներից սկսած նոցա կարօտը կը ձգտի, այն է հրապարակել: Ռուսաստան հէնց այն պատ-

ճառաւ կարօղ է Հայերին ազատ թող տալ իրանց ներքին դործքերի միջ, մանաւանդ մտաւոր յառաջագիմութեան, որովհետեւ նա Հայերի ամեն յարաբերութեամբ դէպ ի Ռուսաստանն ունեցած յօժարութեան վերայ՝ կատարեալ ապահով լինել կարօղ է: Թաթարները իբրեւ Մահմետական՝ քիչ թէ շատ Ռուսաստանի առաջին կասկածաւոր կ'երեւան: Այնինչ Հայերը Ռուսաստանից ճշմարիտ և իրաւամբ շնորհակալ են. նա ազատեց նոցա մի անտանելի՝ կորացուցիչ ստրկութիւնից, որի տակ հէնց այն ակնթարթին կրկին ընկնել կարօղ են երբ Ռուսաստան իր զօրաւոր ձեռքը նոցա վրից վերառնէ:

(Մեքէ-նէ էյեդ-է-յու:)

Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

ԱՂԲԱՏ ԿԵԱՆՔ

(ՓՈՐՁԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՑ ԸՌԱՄ ՊՍՏԿԵՐ)

«Վո երեսիք քրքինով ուրեա քո հացը, մինչ քան նա քեզ է հող, որից առաք էս.,, Ծանոթ. Գ. 19:

Սակզնող Տէր՝ խոր և անհաս զարմանալի է Վո դործ,
Ջուր է քննում մտածելով մահկանացուն բազմափորձ,
Թող նա մաշէ զիշեր ցերեկ Վո դործերով զբաղված
Վերջում գլուխը խոնարհած կասէ. «Տէր փառք քեզ
Աստուած,,:

Գողան երկինք, սարսափեցին ողջ արարածք հիացած
Իսկ մարդկութեան համար հասաւ քանի տխուր սուղ ու լաց,